

Siła, z którą trzeba się liczyć

20 lipca 2016

Wpływy wojskowych były w tym kraju zawsze bardzo duże. Niejednokrotnie przedstawiciele armii stali na czele państwa. Kilukrotnie dochodziło do puczów. Ten ostatni miał miejsce na naszych oczach. Jak wyglądały poprzednie?

Partia Demokratyczna (Demokrat Parti – DP) została oficjalnie zarejestrowana 7 stycznia 1946 roku i powstała jako opozycyjna w stosunku do rządzącej w kraju Republikańskiej Partii Ludowej (Cumhuriyeti Halk Partisi – CHP). W wyborach przeprowadzonych 14 maja 1950 roku uzyskała przewagę nad rywalką, zdobywając o 339 miejsc więcej w Zgromadzeniu Narodowym. Na prezydenta Turcji wybrano wówczas założyciela DP, Celala Bayara, podczas gdy urząd premiera objął inny polityk tego ugrupowania – Adnan Menderes. Kolejne wybory przyniosły jeszcze wyraźniejsze zwycięstwo partii rządzącej (DP – 503 miejsca, CHP – 31). Następne lata upłynęły pod znakiem kryzysu gospodarczego, który wpłynął na spadek popularności rządu Menderesa oraz niezadowolenie części elit – w tym armii.

POMRUK NIEZADOWOLENIA

Armia stanowiła istotną siłę w państwie, zarówno ze względu na dużą liczbę żołnierzy jak i zmiany, jakie zaszły w niej w latach 50. Na mechanizację i modernizację wojska przeznaczano wtedy ogromne sumy, a 18 lutego 1952 roku kraj został przyjęta do struktur NATO. Zespoły amerykańskich ekspertów szkoliły odtąd przyszłe tureckie kadry. W ramach programów wymiany dowódców, oficerowie mogli doksztalać się za granicą, co pozwoliło im na poznanie europejskiej rzeczywistości. Rząd obawiał się środowisk wojskowych, zdając sobie sprawę z ich oddania dla poprzedniej partii rządzącej, a w szczególności przewodniczącego CHP – İsmeta İnönü.

W 1950 roku wśród dowództwa armii została przeprowadzona czystka mająca zapobiec niepokojom. Mimo to, w grudniu 1957 roku zatrzymano dziewięciu oficerów podejrzanych o planowanie antyrządowego spisku. Opinia publiczna została poinformowana o tych zdarzeniach 18 stycznia następnego roku. Oskarżeni zostali uniewinnieni, ale wojsku nie spодobało się wyciąganie jego tajemnic na światło dzienne.

Kolejne niezadowolenie wywołało powołanie przez partię rządzącą komisji śledczej, której zadaniem było zneutralizowanie opozycji. 27 kwietnia 1960 roku uzyskała ona uprawnienia do aresztowania każdego obywatela, zamknięcie każdej redakcji i uchylenia każdego przepisu, które utrudniałoby jej działanie. Przeciwwstawili się temu wykładowcy prawa na uniwersytetach w Ankarze i Stambule. Gdy zostały wyciągnięte w stosunku do nich konsekwencje, a na ulicę wyszli studenci, rządzący postanowi stłumić powstanie z użyciem siły. 29 kwietnia uczelnie zostały zamknięte. Niezadowoleni z takiego obrotu spraw kadeci Akademii Wojskowej 21 maja zorganizowali marsz milczenia. Premier Menderes poinformował równolegle, że komisja śledcza wkrótce ogłosi wyniki swojego dochodzenia.

WOJSKOWI PRZEJMUJĄ STER

W odpowiedzi na ten komunikat, 27 maja 1960 roku, wszystkie budynki wojskowe w Stambule i Ankarze zostały zajęte przez turecką armię. Ministrowie i deputowani z Partii Demokratycznej wraz z premierem i prezydentem zostali aresztowani.

Opinia publiczna dowiedziała się o wojskowym zamachu stanu z przemówienia radiowego pułkownika Alpasłana Türkeşa. Społeczność Ankary i Stambułu zareagowała zadowoleniem, prowincja zaś przywitała nowy stan rzeczy milczeniem.

Przewrót przygotowywany był od dłuższego czasu. Jego organizatorzy zdawali sobie sprawę, że muszą szybko opanować

stanowiska dowódcze oraz nakłonić wysokiego rangą oficera, aby stanął na czele powołanego przez nich Komitetu Jedności Narodowej (Milli Birlik Komitesi – MBK). Osobą tą okazał się generał Cemal Gürsel, postać w wojsku powszechnie znana i lubiana. 28 maja podano do wiadomości, że Gürsela wyznaczono na stanowisko głowy państwa, premiera i ministra obrony. Władza wykonawcza pozostała w rękach cywilnej Rady Ministrów, kontrolowanej przez MBK.

Kilka dni później sprowadzono do stolicy profesorów, których zadaniem było opracowanie tekstu nowej konstytucji (weszła w życie 9 lipca następnego roku). 12 czerwca został natomiast ogłoszony tekst tymczasowej ustawy zasadniczej.

29 września Partię Demokratyczną zdelegalizowano. Aby umocnić swoje rządy w kraju Komitet Jedności Narodowej doprowadził do odesłania w stan spoczynku niewygodnych wojskowych oraz usunięcia z uniwersytetów części wykładowców.

Niedługo później postanowiono definitywnie rozprawić się z przywódcami DP. Choć uniewinniono 123 osoby, to jednak 449 skazano na więzienie, w tym 31 na dożywocie. Wydano również 15 kar śmierci, z których ostatecznie wykonano trzy. Taki los spotkał najwyższych przedstawicieli obalonego rządu – premiera Adnana Menderesa, ministra spraw zagranicznych Fatina Rüştü Zorlu oraz ministra finansów Hasana Polatkana.

Po lokalnych wyborach w 1963 roku, w których przewagę uzyskała Partia Sprawiedliwości (Adalet Partisi – AP) prezydent Gürsel postanowił oddać władzę w ręce jej przywódcy, Ragıpa Gümüşpała. Tym samym armia zrezygnowała z rządów na rzecz legalnego wybranego ugrupowania politycznego.

CZASEM WYSTARCZY GROŻBA

Dekadę po zamachu stanu wojsko po raz kolejny zagroziło władzom. Gdy stwierdziło, że premier Süleyman Demirel – stojący na czele AP po śmierci Gümüşpała – nie potrafi opanować trudnej sytuacji wewnętrznej w kraju, postanowiło

wziąć sprawy w swoją rękę. 12 marca 1971 roku szef sztabu generalnego wręczył szefowi gabinetu ultimatum – armia miała spełnić swój konstytucyjny obowiązek i przejąć władzę, jeśli nie zostanie utworzony rząd, który będzie w stanie zapobiec dalszej destabilizacji.

W tej sytuacji premier Demirel został zmuszony do podania się do dymisji. Jego miejsce zajął – popierany zarówno przez wojsko jak i przez İnönü – Nihat Erim, który szybko zaczął wprowadzać reformy w Turcji. Było to tym łatwiejsze, że od 27 kwietnia w dużych miastach i 11 prowincjach trwał wprowadzony przez Radę Bezpieczeństwa Narodowego stan wojenny.

We wrześniu 1971 roku do konstytucji zostały wprowadzone poprawki, które ograniczyły niektóre prawa polityczne oraz autonomię uniwersytetów. Stan wyjątkowy został odwołany w 1973 roku.

CO DEKADE NOWY PUCZ

Pod koniec lat 1970. Turcją wstrząsnęły kolejne niepokoje. Na ulicach i kampusach ścierali się przedstawiciele środowisk prawicowych i lewicowych. Do więzień trafiło ok. tysiąca osób; wśród nich dziennikarze, wykładowcy akademicki i pisarze krytycznie nastawieni do władzy.

W 1979 roku liczbę ofiar przemocy politycznej szacuje się na 1200-1500 osób. Sytuacja gospodarcza w kraju ulegała pogorszeniu w stosunku do lat poprzednich, a kolejne rządy były słabe i nie potrafiły uzyskać znaczącej przewagi na scenie politycznej.

W tych warunkach doszło do kolejnego zamachu stanu. Wcześniej jednak, 2 stycznia 1980 roku, generałowie publicznie ostrzegli rządzących, że muszą szukać porozumienia międzypartyjnego, aby zapobiec dalszej destabilizacji kraju.

12 września 1980 roku we wczesnych godzinach porannych pojawił się komunikat obwieszczający przejęcie władzy w państwie przez

siły zbrojne. Rozwiązane zostało Zgromadzenie Narodowe, partie polityczne przestały funkcjonować, a ich przywódcy zostali aresztowani. Wprowadzono stan wyjątkowy.

W IMIĘ DEMOKRACJI

Wojskowi przewidywali powrót do systemu demokratycznego po tym, jak wprowadzą zmiany w systemie politycznym. Zanim to jednak nastąpiło, skoncentrowali pełnię władzy w swoich rękach. Rządy w kraju sprawowała wówczas Rada Bezpieczeństwa Narodowego (Milli Güvenlik Konseyi – MGK) na czele z szefem sztabu – generałem Kenanem Evrenem.

MGK mianował gabinet, w którego skład nie wszedł żaden członek jakiegokolwiek partii. W czerwcu 1981 roku wydano dekret, który zakazywał wszystkich publicznych dyskusji o sprawach politycznych. Rok później zostały wprowadzone kolejne rozporządzenia, które zabroniły byłym politykom publicznych rozmów na temat przeszłości, teraźniejszości i przyszłości Turcji. Aresztowanych zostało tysiące osób. Liczba osadzonych wynosiła 80 tys., podczas gdy kolejne 30 tys. czekało na proces. Wydano 3600 wyroków śmierci, z czego 20 wykonano.

W 1982 roku została przyjęta treść nowej konstytucji. Następnie wprowadzono ustawę o partiach politycznych, która pozwalała na zakładanie nowych ugrupowań, ale tylko jeśli uzyskały one zgodę Rady Bezpieczeństwa Narodowego.

Z założonych 15 partii MGK pozwoliło działać trzem, które wzięły udział w wyborach 6 listopada 1983. W ich wyniku premierem został Turgut Özałem z Partii Ojczyźnianej (Anavatan Partisi – ANAP). Stopniowo przeprowadzono demokratyzację kraju, a władza znów zaczęła przechodzić w cywilne ręce.

Pod koniec lat 80. armia była ponownie zaniepokojona z jednej strony coraz prężniej rozwijającym się ruchem proislamskim, z drugiej pominięciem przez rządzących wojskowej hierarchii, gdy na szefa sztabu została wybrana osoba niższa stopniem.

31 października 1989 roku na stanowisko prezydenta został wybrany Turgut Özal, pierwszy cywil pełniący tę funkcję.

ARMIA ŚCIGA ÇARŞAFY

Rozszerzanie pewnych swobód obywatelskich czy dopuszczenie do działania większej ilości partii politycznych trwało do połowy lat 90. W 1997 roku turecka armia raz jeszcze wyraziła swoje niezadowolenie. Wojskowym nie podobały się nasilające w kraju nastroje silnie religijne i antyzachodnie.

28 lutego 1997 roku premier otrzymał 18-punktowe memorandum, które miało mu pomóc w walce z fundamentalistami. Po sześciu tygodniach rady zamieniły się w ultimatum wysunięte przez Narodową Radę Bezpieczeństwa, co w konsekwencji doprowadziło do otwartego konfliktu na linii rząd-wojsko. Ostatecznie 18 czerwca premier Erbakan ustąpił ze stanowiska, a jego miejsce zajął Mesud Yılmaz z ANAP. Wojsko osiągnęło zamierzony efekt.

W lutym 1998 roku na ulice Stambułu wyszło ok. 100 tys. osób, które sprzeciwiały się zakazowi zasłaniania włosów przez kobiety w urzędach państwowych i na uniwersytetach. Rząd był skłonny iść na ustępstwa, ale wojsko po raz kolejny sprzeciwiło się jakimkolwiek naruszeniom laickości. W tym okresie na 10 miesięcy więzienia został skazany popularny burmistrz Stambułu – Recep Tayyip Erdoğan. Nikt nie spodziewał się wtedy, że jego ugrupowanie Partia Sprawiedliwości i Rozwoju (Adalet ve Kalkınma Partisi – AKP) założone 14 sierpnia 2001 roku zdobędzie większość w wyborach przeprowadzonych 3 listopada następnego roku.

BURZLIWA LIPCOWA NOC

Do kolejnej, tym razem nieudanej, próby wojskowego zamachu stanu doszło 15 lipca 2016 roku. Jest jeszcze za wcześnie, aby oceniać ją i jej konsekwencje, ale już teraz wiemy, że śmierć poniosło ponad 260 osób, rannych szacuje się na blisko 1500. Aresztowanych zostało ok. 3000 wojskowych, a stanowiska straciło blisko 3000 sędziów (Dane na 17.07.2016 r.).

Prezydent Erdoğan zapowiedział już, że krwawo rozprawi się z buntownikami.

Czy tureckie więzienia ponownie zapełnią się więźniami politycznymi? Czy zostanie przywrócona kara śmierci i szafoty spłyną krwią? W którą stronę pójdzie ten kraj znad Bosforu oraz co stanie się z drugą najsilniejszą armią w NATO? Odpowiedź na te pytania przyniesie przyszłość. Wtedy będziemy mogli dopisać dalszy ciąg historii Republiki Turcji.

Autorstwo: Karolina Wanda Olszowska

Źródło: Histmag.org

Licencja: [CC BY-SA 3.0](https://creativecommons.org/licenses/by-sa/3.0/)

O AUTORCE

Karolina Wanda Olszowska – absolwentka historii na Uniwersytecie Jagiellońskim oraz studentka IV roku turkologii na tej samej uczelni. Interesuje się szczególnie historią, kulturą, literaturą oraz dyplomacją krajów tureckich, szczególnie Imperium Osmańskiego i Republiki Turcji.

BIBLIOGRAFIA

1. Karpat Kemal H., „Türk Demokrasi Tarihi”, Timaş Yayınları, İstanbul 2015.
2. Ortaylı İlbert, „Türkiye'nin Yakın Tarihi”, Timaş Yayınları, İstanbul 2011.
3. Shaw J. Stanford, Shaw Ezel Kural, „Historia Imperium Osmańskiego i Republiki Tureckiej 1808-1975”, t. II, Dialog, Warszawa 2012.
4. Zdanowski Jerzy, „Historia Bliskiego Wschodu w XX wieku”, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 2010.
5. Zürcher Erik J., „Turcja. Od sułtanatu do współczesności”, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2013.